

ЗАЈАМ И КАМАТА У ВИЗАНТИЈСКИМ ПРАВНИМ ИЗВОРИМА

Милан Момчиловић¹

Студент докторских студија,
Правни факултет Универзитета у Нишу

Апстракт

Зајамни посао, као комплексни друштвени феномен, био је предмет правног регулисања од најстаријих времена. Византијско Царство, као државноправни сукцесор античког Рима, преузело је концепт зајма класичног римског права, нарочито у погледу садржине и битних карактеристика зајма као облигационоправног уговора. Циљ овог рада је хронолошки приказ одредаба о зајму и камати у византијским правним споменицима световног карактера и њихово тумачење са историјског, социолошког и телеолошког аспекта. Овим институтима византијско право увек је посвећивало велику пажњу, у складу са њиховим значајем за свакодневни живот и развијену робно-новчану привреду Царства. Законодавство Византије је у погледу зајма и камате често понављало и допуњавало раније прописе, али је било и случајева револуционарног раскида са традицијом. Државна интервенција у сфери кредита није истог интензитета и карактера као на средњовековном Западу. Камата је ограничавана, некада и забрањивана, али пре свега из прагматичних разлога политичке природе, а ређе из чисто идеалистичких, духовних побуда.

Кључне речи: Византија, зајам, уговор, камата, забрана, извор права.

1. Увод

Право Ромејског Царства се од својих римских узора најмање удаљило у сфери облигационог права. Иако због глобалног опадања робног и новчаног промета у познијим вековима византијске историје многи

¹ demolay89@hotmail.com.

институти римског облигационог права нису примењивани у пракси, нити су уношени у законе и зборнике, оно што је основно у потпуности је сачувано. То је разликовање облигација насталих из уговора и деликата, као и римски систем уговора (купопродаја, зајам, најам, остава, ортаклук (Николић, 2011: 349).

Уговор о зајму био је и остао, поред купопродаје, најважнији облигационоправни уговор. По класичном римском праву, уговор о зајму (*mutuum*) сматра се реалним контрактом, где једна страна даје у својину другој страни бесплатно извесну количину заменљивих ствари, а друга страна се обавезује да у одређеном року врати повериоцу исту количину истих ствари. Иако је у начелу овај правни посао био бесплатан, камата је кроз читаву историју Рима наплаћивана и била је веома висока (Ђорђевић, 2013: 98). Овако дефинисану садржину и обележја уговор о зајму задржао је и током целе византијске историје.

Друштво на тако високом цивилизацијском ступњу какво је било византијско није могло да функционише без зајма и кредита. Како наводи Острогорски, „као што сваки познавалац византијских прилика зна, зајамни посао био је у Византији увек веома уобичајен. Сељаци дају зајмове једни другима и добијају их од велепоседника, световних, као и црквених. Није само прекоморска трговина него је и градска трговина намало радила позајмљеним новцем” (Острогорски, 1969: 235). Присутни су потрошни и продуктивни зајмови, зајмови у новцу и у натури, обични и поморски зајмови. Поред приватних лица, у улози зајмодаваца и зајмопримаца јављали су се и професионални банкарски еснафи трговаца и занатлија, па и државна благајна. Православна црква, премда је њена доктрина сматрала узимање камата грехом и забрањивала зеленашење, никада није била тако бескомпромисна у борби против узуре као католичка. Такав њен став диктиран је свакако потребама друштвене стварности, али и јаснијим разграничењем црквене и световне јурисдикције него што је то био случај на Западу. „Каматарење” је канонским прописима било изричито забрањено представницима православног клера, али су световне власти толерисале камате и само понекад их забрањивале.

2. Протовизантијски период

2.1. Реформа Константина Великог

У протовизантијском периоду, до Јустинијанове Кодификације, правна регулатива зајма није мењана. Формално је важило правило класичног римског права о ограничењу камате на 12% годишње (*centesimae usurae*). Међутим, од Константинове реформе монетарног система, ова одредба

фактички је дерогирана. Како је вредност римског златника – солида (византијска номизма) утврђена на 1/72 литре злата, а вредност сребрног новца – *siliqua* (визант. *keratia*) на 1/24 солида, раширио се обичај да се на име камате месечно наплаћује 3 кератија на номизму, што је 1/8 номизме на месечном, одн. 12,5% камате на годишњем нивоу. Притом се ова камата и даље назива *centesimae usurae* (грч. *Hekatostai*) (Gofas, 2002: 2).²

2.2. Јустинијаново законодавство

Најкрупније промене класичне регулативе зајма уследиле су у Јустинијановој Кодификацији, и то у Кодексу и Новелама. Најзначајнија новина уведена Кодексом је максимизирање камата, читава скала каматних стопа које су се могле уговорити с обзиром на предмет зајма, друштвено-економски положај уговарача и уговорни ризик (Maniatis, 2016: 8). Прописана је општа каматна стопа од 6% годишње на новчане зајмове. Најкрупнији трговци могли су наплаћивати више, до 8%. Истом стопом су Новелом 136. из 535. године привилеговани и професионални банкарари (*argentarii*). Припадници војног и цивилног племства – *illustres* („племенити”, касније протоспатарији) нису на име камате могли узимати више од 4% годишње. Ова одступања од опште стопе налазе своје оправдање, с једне стране, у обављању професионалне делатности од стране банкарара и потребе несметаног функционисања увозно – извозних операција, а са друге, у тежњи централне власти да предупреди претерано економско јачање и узурпаторске тежње истакнутих појединица и породица, потенцијалних опонената централне власти.

Посебну врсту зајмова чинили су они учињени пољопривредницима. Уколико би били у натури, максимална каматна стопа износила је 12%, премда је Новелама из 535. за територије провинција Тракије, Илирика и Мезије повећана на 12,5%. Ако је пак предмет зајма новац, исте Новеле камату ограничавају на 4% годишње (Gofas et al. 2002: 5).

Зајмови црквама могли су да донесу највише 3% камате годишње, а цела центезима (12% месечно) допуштена је код поморског зајма (Stanojević, 1966: 134).

² Занимљиво је да се камата од 12% у Константиново време већ сматрала превисоком и зеленашком. Томе је свакако допринео пад вредности новца у времену пре монетарне реформе. Тако 17. правило Првог васељенског сабора, одржаног 326. године, говори: „Седамнаесто правило првога Сабора заповеда да се сваки клирик набројан у правилу, ако не поштује свету реч – Сребра свога не даде у лихву и који тежи користи и срамном добитку и тражи камату у процентима или у виду половине – извргне (рашчини). Многобројни су видови лихве, а тежа од осталих је процентна, то јест дванаест на сто златника, колико обично траже зеленаши, у старини је литра имала сто, а код нас седамдесет два аксађа...” (Српска академија наука и уметности, 2013: 363).

Прекорачење каматне стопе повлачило је за собом инфамију повериоца. Ако је злоупотребљена нечија потреба за храном да би се уговориле веће камате, поверилац је губио не само камате већ и главницу. У осталим случајевима каматна стопа која је прелазила законом дозвољени износ редуцирана је на легитимну каматну стопу (Stanojević et al. 1966: 135).

Забрану анатоцизма³, која је била на снази током целог класичног периода, Јустинијан је потврдио и проширио. Неплаћени интерес је престајао тећи чим достигне износ главнице, а при израчунавању висине интереса услед које он престаје да тече имале су се урачунати и већ плаћене камате (Stojčević, 1960: 71).

Такође, уведена је могућност уговарања камата неформалним споразумом – пактом, код зајмова које дају општине – *Etiam ex nudo pacto debentur civitatibus usurae creditarum ab eis pecuniarum* (D. 22, 1, 30) и професионални банкари.⁴

3. Период иконокластичке кризе

У постјустинијановском праву, зајам је био предмет регулисања више византијских правних зборника, као и неких царских новела. У овом периоду, његов нераздвојни пратилац био је уговор о залози. Иако по теорији права залога спада у стварна права (*iura in re aliena*), а зајам у облигационо право (и то *obligationes ex contractu*), институти зајма и залог се у овим правним зборницима, због тесне повезаности, уређују у истим одељцима (X Титул Еклоге, XVI глава Прохирона (*De mutuo et pignore*), XXVIII глава Епанагоге (*De mutuo et pignore*) итд.) (Соловјев, 1928: 431). Ово је уобичајена појава у Средњем веку, и поред византијског, изражена нарочито у руском и српском средњовековном праву (Ђорђевић, et al. 2013: 98).

3.1. Еклога

Еклога Лава III (објављена 726. године) посвећује зајму свој X Титул који носи назив „О писменом и усменом уговору о зајму и о залозима које се дају с тим у вези” (*De mutuo per scripturam vel sine scriptura contracto et de*

3 Анатоцизам је грчки израз за лат. *usurae usurarum*, претварање доспелих а ненаплаћених камата у главницу, на коју се опет наплаћује камата.

4 У класичном периоду, неформалним споразумом (пактом) могле су се уговорити само камате код поморског зајма. Од царева Александра Севера и Диоклецијана то је допуштено и код зајма хране – *Frumenti vel hordei mutuo dati accessio etiam ex nudo pacto praestanda est* (C. 4, 32, 11) а касније и у свим случајевима неновчаног зајма (Stanojević, et al. 1966: 112).

pignoribus propter datis) (Соловјев et al. 1928: 431). Поред разликовања с обзиром на форму, Еклога познаје поделу на обичне и поморске зајмове. У чл. 1. искључује се примена института *vis maior* као начина гашења обавезе дужника. Наиме, зајмопримац нема право да одустане нити да одложи враћање дуга због непријатељског напада, или гусарског препада, или због било каквог другог догађаја. Еклова нема никаквих одредаба о узимању камате⁵, али детаљно регулише нека друга питања, нпр. располагање предметом залоге. Ако дужник не врати позајмљено како то уговор налаже, заложни поверилац не може самовласно располагати заложеним добром како би намирио своје потраживање. Поверилац мора, у присуству сведока, опоменути дужника, и то два или три пута, па ако и након тога дужник одбија да испуни обавезу, поверилац може приступити продаји заложене ствари, пошто је извршена процена њене вредности од стране надлежних државних органа. Поверилац је дужан да предмет залоге чува са пажњом коју посвећује својим сопственим стварима (одговара за *culpa levis in abstracto*). Он се ове одговорности може ослободити само ако је залога пропала услед незгоде у којој су пропале и његове сопствене ствари, а постојање ове околности утврђује суд слободном оценом доказа. Еклога забрањује дужничко ропство, али на индиректан начин и само у случају када је потраживање обезбеђено залогом – чл. 3. X Титула предвиђа да заложни поверилац „ако је преузео још и децу дужника, те их унајмио за ропски рад, он губи (своје) потраживање и треба, уз то, и да плати исту толику суму ономе кога држи или његовим родитељима” (Николић, Ђорђевић, 2011: 98).

3.2. Новела Нићифора I

У последњој години владавине (811), цар Нићифор I објавио је новелу чија садржина до данашњих дана, нажалост, није сачувана. Не може се са сигурношћу утврдити да ли је њоме забрањено уговарање каматних зајмова уопште, или само поморских зајмова, мада је ово друго гледиште вероватније. Уколико би се оно прихватило, остаје нејасно да ли се забрана односила на бродовласнике са седиштем ван Цариграда, или само на оне који јесу били стационарани у престоници, али се нису убрајали у

⁵ Можемо само да претпоставимо да је, услед ове правне празнине, и надаље примењивано Јустинијаново право о камати. Међутим, није тешко замислити одбојност Лава III и његових наследника иконобораца према каматарењу. Први цар-иконоборац, противник раскоши, навикнут на суров и једноставан војнички живот, у уводу Еклоге истакао је њене руководне идеје – брига о малим људима и њихова заштита од моћника јер, како се изричито наглашава, „таква је воља Божја, и зато што ће тако Византинци моћи уз Божју помоћ да се одбране од својих непријатеља” (Arveler, 1988: 44). Лав III је, сасвим сигурно, презирао зеленаше и узимање интереса, али је, као касније Лав VI, био свестан улоге кредита у привредном животу и држао интерес за „нужно зло”.

„најугледније“ (Gofas, et al. 2002: 6). Оно што је сигурно, овом новелом уведен је принудни зајам за најимућније цариградске бродовласнике, који су код државе морали да подижу зајмове у стандардној висини од 12 фунти злата, уз камату од 4 кератија на 1 номизму, тј. 16,66%. То је највиша каматна стопа прописана једним правним актом Ромејског Царства.⁶ Ова мера, међутим, није дуго важила. Стављена је ван снаге по доласку на престо цара Михаила I Рангабеа, кандидата моћне цариградске олигархије.

4. Законодавство македонске династије

4.1. Прохирон

О зајму говори глава XVI (14 чланова) Прохирона, познатог као Градски закон (издат између 870. и 879. год.). Он изричито забрањује узимање интереса као „недостойно хришћанске државе и забрањено божанским правом”.⁷ Забрана је општег карактера и односи се на све зајмове. Штавише, изричито је прописано да се свако плаћање камате после објављивања овог прописа има сматрати отплатом главног дуга. Затим, забрањује се повериоцу да се служи приходом од заложене ствари. Ако је примио плодове, они се рачунају не као камата, него као исплата главнице. Залогопримац одговара за плодове изгубљене или покварене његовом непажњом, као и за изгубљену залогу, сем ако је случајно изгубљена, без *culpa lata*. У том случају залогопримац може тражити исплату дуга, али само ако није уговорено супротно. Ово је један од ретких случајева опште

6 Ова мера сматрана је једним од „десет грехова Нићифора I”. Народ Цариграда сматрао је лихварском, док је Теофан назива „злоделом” (Острогорски, et al. 1969: 234). Очигледно је да Нићифорова забрана није била диктирана неким моралним побудама, нити је искључиво била управљена на ограничавање економске моћи и утицаја бродовласника. Уклонивши приватну конкуренцију и начинивши од давања зајмова монопол, цар је утврдио високу каматну стопу у корист државне благајне. Ови државни, принудни зајмови морају се сагледати из шире перспективе, као сегмент Нићифорове политике консолидације Царства (реформа пореског система, јачање војске, колонизационе мере итд.). Поред тога, цар је тежио за брзим и сигурним приходима због непрекидних одбрамбених ратова на два фронта (против Бугара и Арабљана) који су изискивали огромна новчана средства.

7 „Мада су многи пре нас сматрали да је допуштено узети приход од лихве, ми смо, због суровости и грубости зајмодаваца, пресудили да је то мрско и недостойно нашег хришћанског живота и забрањено је светим законима. Стога наша понизност заповеда да никоме није допуштено да у било каквој ствари узима лихву, да не бисмо, желећи да поштујемо (државни) закон, кршили Божји. А оно што неко прими, и колико прими, да се урачуна у дуг.” (Српска академија наука и уметности et al. 2013: 365) У овој прокламацији запажа се типично византијско правно схватање о јединству световних и духовних закона и потреби њиховог међусобног допуњавања и усклађеног деловања, изведено из теорије о симфонији световне и духовне власти.

прохибиције интереса световним законима у византијској историји. Побуде законодавца очигледно су верске, али и социолошке, па и социопсихолошке природе. Поред захтева хришћанског морала, ваљало је испунити захтеве сиромашних и презадужених, и на тај начин смањити социјалне тензије и предупредити евентуалне сукобе. Осим тога, економска политика владара македонске династије била је инспирисана идејама правичне цене и правичне зараде, које су, као последица специфичности византијске економије, продрле у византијску економску и правну мисао (Каждан, Констабл, 2009: 62).

4.2. Епанагога

Епанагога Василија I Македонца (донета после 879. године) у глави XXVIII понавља забрану узимања камате. Забрана уговарања каматних зајмова је општа, једини изузетак били су малолетници и сирочад, који су могли узимати интерес. Коментатори су касније нешто другачије тумачили ову одредбу, што је највероватније за циљ имало да се наведена забрана заобиђе. По једној схолији, у уговорима о зајму код којих се као зајмодавац јавља малолетник или сироче интерес се увек подразумева и не мора се посебно предвидети, док се у свим осталим случајевима камата мора изричито уговорити, у супротном радило би се о бескаматном (пријатељском) зајму. По наведеном тумачењу највиша дозвољена каматна стопа износи 12% годишње (Gofas, et al. 2002: 7).

4.3. Новела Лав VI. Василике

Под притиском потреба стварног економског живота цар Лав VI Мудри дозволио је узимање интереса из зајма Новелом 83. Он је увидео неопходност постојања каматног зајма у условима развијене робно-новчане привреде и зато је (не без негодовања) ставио ван снаге одредбе Епанагоге, прописавши општу каматну стопу од 4% на годишњем нивоу. Сем тога, забрана интереса промашила је свој примарни циљ. Када им је ускраћена могућност зараде, зајмодавци су изгубили интересовање да позајмљују, па су се они који су до преко потребних средстава могли доћи само зајмовима, нашли у незавидном положају⁸.

⁸ „Ова одлука (о забрани камата) настала услед беде народа, довела је не до побољшања како је намеравао законодавац, већ до погоршања. Раније, очекујући камату, многи су радо давали зајмове, а када се појавио закон према коме није било дозвољено извличити корист из зајма, неки су постали нечовечни, окрутни и нису се одазвали онима којима је зајам био неопходан... Као последица тога, закон, по себи добронамеран, не само што није био од користи, него је нанео штете... Природа човека није достигла ту висину на којој се налазио тај закон и стога смо укинули овај дивни закон.” (Stanojević, et al. 1966: 200).

У Василикама, шестотомној кодификацији грађанског, црквеног и јавног права цара Лава VI Мудрог, преузета је комплетна регулатива зајма и камате из Јустинијанове кодификације. Увидело се, наиме, да је забрана интереса из ранијег периода штетила не само сиромашним појединцима, него и привреди у целини. Увозно-извозне операције, унутрашња трговина, пољопривредна и мануфактурна производња зависили су, као и данас, од кредита, нарочито у смислу обезбеђења почетног капитала (Maniatis, et al. 2016: 9). Међутим, Василике остају верне традицији социјалне одговорности пређашњих закона и јако наглашавају максимизирање каматних стопа. Уговарање већих камата од прописаних не би производило правно дејство ни када је то резултат слободно изражене, сагласне воље уговарача, а не само у случају наметања недозвољених камата од стране зајмодавца (Domanovskyi, 2016: 4)

5. Позновизантијски период

Збирка канона и световних правних правила атонског јеромонаха Властара из средине XIV века, Синтагма, представља врхунац недоследности и конфузије када је у питању регулатива зајма у византијским правним споменицима. У Синтагми Матије Властара се на два места говори о каматном зајму („лихви“); у главама П-11 и Т-7. У прву је ушло само Шесто правило св. Григорија Ниског, које осуђује похлепу клерика и на посредан начин им забрањује узимање камате. У другој се, на првом месту, налази Четрдесет четврто правило Св. Апостола које изричито забрањује узимање камата од стране представника клера и предвиђа њихово искључење из цркве уколико би се о ову забрану оглушили. Затим следе Седамнаесто правило Првог и Десето правило Шестог васељенског сабора, Четврто правило Лаодикијског и Пето правило Картагинског сабора, која сва понављају поменути забрану. Последњи канон, Четрнаесто правило св. Василија осуђује свако узимање лихве и указује на њену неоправданост и са економског аспекта.⁹

За разлику од канона, световни закони наведени у Синтагми су у међусобној контрадикцији. На првом месту наилази се на изричиту забрану уговарања каматних зајмова преузету из Прохирона. Међутим, одмах потом следе разна правила Василика, која, као што је речено, већим делом понављају Јустинијанове одредбе о висини каматне стопе, што води логичном закључку да је по њима каматни зајам дозвољен. У овој глави је и

⁹ „...Ратар, пожњевши клас, не тражи поново семе под кореном. Зајмодавац узима и плодове и не одустаје од онога од чега добија плод; без земље сеје и жање без сетве. Зато када мед (бронза) и злато, који не дају плод природно рађају, она која по природи (својој) рађа, постаје неплодна.” (Српска академија наука и уметности et al. 2013: 365)

правило римског права да неплаћена камата не може нарасти *ultra duplum* (тј. преко износа главнице; тада се вишак рачуна као уплата главнице), као и забрана анатоцизма (узимање „камате на камату“) (Српска академија наука и уметности et al. 2013: 365).

Идентичну противуречност – забрану узимања интереса из Прохирона, а потом одредбе о каматној стопи из Јустинијановог законодавства, садржи и Шестокњижје (*Eksavivlos*), приватна збирка солунског судије Константина Арменопулоса, из XIV века (Gofas et al. 2002: 11).

6. Закључак

Зајам и камата редовно су били у сфери интересовања византијских правних стваралаца. Детаљно су регулисани у већини правних зборника јавног карактера, као и у приватним збиркама прописа. Такође, често су били предмет новела византијских царева.¹⁰ Ова регулатива није увек била доследна, међутим може се издвојити неколико њених општих карактеристика. Најпре, то је јасно и строго разликовање бескаматног и каматног зајма. Византијски зборници (изузев Еклоге) на прво место стављају каматни зајам, чак и онда када га забрањују (попут Прохирона). Другим речима, каматни зајам је правило, због високог степена комерцијализације византијског друштва и развијене робноновчане привреде. Почев од Еклоге, регулативу зајма редовно прате одредбе о залози. Ово потврђује прилагођавање права пре свега каматним зајмовима, будући да је залога, као обезбеђење потраживања, много чешће везана за зајам са каматом, као комерцијални посао, него за бескаматни зајам, као пријатељску услугу. Током дуге византијске историје државна интервенција у сфери зајма и камата никада није била тако интензивна и под толиким утицајем Цркве, као што је то био случај на средњовековном Западу. И када је узурра прохибитована од стране световне власти, то је ретко кад чињено искључиво из верских побуда. Много чешће су хришћанска начела била само изговор, док су прави разлози били финансијске природе

10 Док се у већини случајева у византијским правним зборницима понављају или допуњују одредбе о зајму из ранијих извора, за новелама се посезало када је требало увести нова, револуционарна решења, било да се радило о забрани интереса или стављању ван снаге такве забране. Ова намена у потпуности одговара карактеру царске новеле, која се дефинише као „текуће законодавство царева, закони које су они доносили решавајући појединачне проблеме који се нису сретали у старијем законодавству. За разлику од великих збирки закона, у којима је сакупљено законодавство старо и по више векова, новеле пружају актуелну слику времена у коме су настале и представљају значајно сведочанство о тадашњим приликама, свакодневном животу, али и царској идеологији“ (Каждан, Констабл, et al. 2009: 235).

(нпр. код забране Нићифора I) или је предузетим мерама било жељено да се остваре неки социјално-политички циљеви (Прохирон, Епанагога).

Преко поменутих зборника византијског права, тачније, рецепцијом појединих њихових одредаба, римско облигационо право проширило је поље примене и на земље византијског Комонвелта. Младе словенске државе препознале су његову неоспорну супериорност у поређењу са својим обичајним правом. Правила римског права о зајму, пре свега одредбе Јустинијанове Кодификације наћи ће се, у мањој или већој мери, у праву средњевековне Бугарске, немањихке Србије и Кијевске Русије, као главних представника византијског културног круга.

Листа референци

- Arveler, E. (1988). *Politička ideologija Vizantijskog Carstva*. Beograd: Filip Višnjić;
- Domanovskyi, A. (2016). Alms, Loans, and Usury in the Byzantine Worldview: An Essay in Comparison, Round table: *Byzantium in the context of world trade*, 23rd International Congress of Byzantine studies, Belgrade 22–27 August 2016;
- Gofas, D. (2002). *The Byzantine Law of Interest*. In: Laiou, A.E. (ed.). *The Economic History of Byzantium: From the 7th through the 15th Century*. Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection;
- Ђорђевић, А. (2013). *Облигациони уговори Русије од XI до XV века* (докторска дисертација). Правни факултет Универзитета у Нишу;
- Каждан, А. Констабл, Ж. (2009). *Византија – људи и моћ*. Београд: Еволута;
- Maniatis, G. (2016). *The impact of financial institutions on the development of the Byzantine economy (10th–12th century)*. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*. LIII/2016. 101–125;
- Николић, Д. (2011). *Историја права – стари и средњи век*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу;
- Николић, Д. Ђорђевић, А. (2011). *Законски текстови старог и средњег века*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу;
- Острогорски, Г. (1969). *Привреда и друштво у Византијском Царству*. Београд: Издавачко предузеће „Просвета“;
- Соловјев, А. (1998). *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*. Београд: Јавно предузеће Службени гласник СРЈ;
- Српска академија наука и уметности, (2013). *Матија Властар*, Синтагма. Београд;

Станојевић, О. (1966). *Зајам и камата*. Београд;

Стојчевић, Д. (1960). *Римско облигационо право*. Београд;

LOANS AND INTEREST IN THE SOURCES OF BYZANTINE LAW

Milan Momčilović

PhD student, Faculty of Law, University of Niš

Summary

Loan was one of the most common contractual obligations in the Byzantine Empire. Loans and usury were vital in the daily life and developed economy of the Empire. During the long Byzantine history, this type of contract preserved all key attributes of the classic Roman loan. It was regulated by a number of sources of law, principally by laws and Emperor's novellas, but we can also find it in private legal collections. Justinian's legislation prescribed the conditions for lending at interest and the scaled rate structure, which was based on the nature of the capital loaned (currency or commodity), the socio-economic status and occupation of lenders and borrowers. The Ecloga of Leo III makes absolutely no mention of interest, either on ordinary loans or maritime loans. Although the ban on interest is very rare in Byzantine history, it was prescribed in Procheiros Nomos and Epanagogue of Macedonian emperors. In practice, the ban proved to be incompatible with the realities of everyday life, as it had a negative impact on business dealings and impeded the progress of trade. These circumstances forced Leo VI to return to the old legislation of Justinian, which acknowledged the practice of charging interest but regulated its upper limits depending on the social status of the creditor. Some sources from a later period, such as Mathia Vlastar's Syntagma, brought confusion to the regulation of loans because they contained some conflicting provisions from earlier laws. The Orthodox Church strongly opposed and condemned usury but in church canons interest charging was prohibited only to clerics.

Keywords: Byzantine Empire, contract, loan, interest, economy, ban, law, novella.